

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2019, 3 (1): 56-72

Bir Klişenin Şerhi: *Hamdele, Salvele Ve Ba'dü* İfadesinin Davud el-Hanefî el-Karsî el-Birgivî'de Çağrıştırdıkları

The Commentary of a Cliché: Connotations's the Statement *Hamdala, Salvala Va Ba'du (and then)* In Davud al-Hanafi al-Karsi al-Birkivi

Tuğrul TEZCAN

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/

Assist.Prof, Karabuk University, Faculty of Theology

tutez73@gmail.com

Orcid ID: 0000-0003-1751-203X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received : 24.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted : 26.03.2019

Yayın Tarihi / Published : 27.03.2018

Yayın Sezonu : Haziran

Pub Date Season : June

Atıf/Cite as: Tezcan, T. (2019). Bir Klişenin Şerhi: *Hamdele, Salvele Ve Ba'dü* İfadesinin Davud el-Hanefî el-Karsî el-Birgivî'de Çağrıştırdıkları. Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 3 (1), 56-72. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/tiad/issue/43978/496862>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Bir Klişenin Şerhi: *Hamdele, Salvele Ve Ba'dü İfadesinin Davud el-Hanefî el-Karsî el-Birgivî'de Çağrıştırdıkları*

Öz

Hamdele, salvele, salât ve selâm, dinî, ilmî ve edebî literatürün mukaddimelerinde esas mevzuya geçmeden önce teberrüken zikredilen geleneksel bir klişedir. Hutbetü'l-Kitab olarak da isimlendirilir. Esas mevzûya *ve sonra* anlamına gelen *ve ba'd- emmâ ba'd* ifadesinden sonra geçilir. Tekrar edilmesi sebebiyle *klişe* diye isimlendirdiğimiz bu ifade, genellikle besmele şerhi veya tefsiri başlığı altında ilim ehli tarafından farklı açılardan incelenmiştir. Onu inceleyenlerden birisi de Dâvûd el-Karsî el-Birgivî'dir. Besmele tefsiri konusunda iki farklı risale yazdığını düşündüğümüz Karsî, *Risâletü'l- Besmele li'l-Fâdil Dâvud el-Hanefî el-Birgivî* başlıklı risalesinde geleneksel nitelikli bu klişeyi Belagat, Nahiv ve Kelâm ilimleri müktesebatıyla tafsîlî bir bakış ile ele almış ve şerh etmiştir. Müellifin diğer risalesi de besmele, hamdele ve salvele üzerine olmakla beraber, amacı zahirî anlamın ihtiva ettiği bâtinî faydaları gözler önüne sermektir. İş bu makalede Davud el-Hanefî el-Karsî el-Birgivî'nin besmele, hamdele ve salvele ve ba'dü klişesi üzerine yaptığı açıklamalar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: XVIII. Asır Osmanlı Âlimi, Dâvud el-Karsî el-Birgivî, Risâle, Besmele, Hamdele, Salvele, Ve Ba'dü, Klişe

The Commentary of a Cliché: Connotations's the Statement *Hamdala, Salvala Va Ba'du (and then)* In Davud al-Hanafi al-Karsi al-Birkivi

Abstract

Hamdala, salvala, salat and salâm, that's cited in the entry of religious, scientific and literary literature before the main issue and mentioned for abundance is a traditional cliché. Also known as Hutbatu'l-kitab. That are passed to main subject after phrase which "ve ba'du/ ammâ ba'du" is meaning and then. This expression, which we call cliché because of its repetition, is generally examined by scholars from various perspectives under the title of besmele annotation or commentary. One of these scholars is Dâvûd el-Karsî el-Birgivî. Karsî, whom we think he has written in two different treatises on the interpretation of Besmele, took this traditional cliché with a detailed view by the acquis Eloquence, Nahiv and Kalam sciences in his treatise al-Basmala For Fâdil Dâvud al-Hanafi al-Birgivî. The other treaty of the author is about the Basmala, hamdala and the salvala. But his aim in this treatise is to reveal the hidden meanings of the words. The work will be examined in this article David al-Hanafi al-Karsî al-Birgivî and his explanations on basmala, hamdala and salvala and and his descriptions on cliché.

Keywords: XVIII. The Ottoman Scholar al-Karsî al-Birgivî, Tractate, Basmala, Hamdala, Salvala, Ve Ba'du (and then), Cliché

Giriş

Besmele, hamdele ve salvele şeklinde kısaltılan, aslı *Bismillâhirrahmanirrahim, Elhamdülillahi Rabbilâlemîn vessalâtü vesselâmü alâ Muhammedin ve alâ âlihi ve ashâbihi ve sellim* şeklinde olan ibtidâ cümlesine dair bilgiler, hicrî üçüncü asrın ortalarından itibaren eserlerde görülmeye başlasa bile eserlerin mukaddimelerinde besmeleden sonra Allah'a hamd ve Resûlüne salâtü selâm okuma geleneğinin oluşması hicrî dördüncü asrı bulduğu söylenebilir.¹ Örneğin, İbn Sikkît'in (ö.244) *İslâhu'l-Mantık* isimli eserinde besmele, hamdele ve salvele tarzında söyleyişlerin olduğu² söylenmekle birlikte kendisi eserine mukaddimesiz bir şekilde başlamış, hamd, salat ve selâm ifadelerine yer vermemiştir.³ En eski tefsirlerimizde dahi böyle bir geleneğin izine rastlanmamıştır. Mücâhid'in (ö.104)⁴, Mukatil b. Süleyman'ın (ö.150)⁵, Süfyân es-Sevrî'nin (ö.161)⁶, İmâm Şâfiî'nin (ö.204) tefsirlerinde⁷, Yahyâ b. Sellâm'ın (ö.200) *et-Tesârif*⁸, Ferrâ (ö.207) ve Ahfeş'in (ö.215) *Meâni'l-Kurân*'ında⁹ böyle bir hitaba rastlanmamıştır. Fakat Tüsterî'nin (ö.283) tefsirinde¹⁰ *Hutbetü'l-Kitâb* bölümünde besmele ve salât-ü selâm kaydı mevcuttur. Kayıt sahibinin onun tefsirine dair açıklamalarını cem eden talebesi Ebûbekir Muhammed el-Beledî olması da ihtimal dahilindedir. Yine de Tüsterî'den sonra besmele, hamdele ve salvele'nin geleneksel anlamda mukaddimelerin ibtidâ cümlesi olmaya

¹ Bu tespitimizin aksine bazı madde yazarları Mukaddimelerde besmele, hamdele ve salvele ile yetinildiği tarihi h. II-III. asrın ortalarına götürmektedir. Ancak incelemelerimiz neticesinde tespitlerimiz, H. III. Asrın sonlarından itibaren besmele-hamdele-salvele geleneğinin başladığı yönündedir. Bkz. İsmail Durmuş, "MUKADDİME", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 17 Şubat 2019, "MUKADDİME". <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukaddime#1> (17.02.2019).

² İbn Sikkît, *İslâhu'l-Mantık*, thk. Muhammed Mu'rib (Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 2002), 217.

³ *İslâhu'l-Mantık*, 11.

⁴ Ebu'l-Haccâc Mücâhid, *Tefsîr-i Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl (Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hâdise, 1410), 193.

⁵ Mukâtil İbn Süleyman, *Tefsîr-i Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâs, 1423), 1: 25.

⁶ Süfyân Es-Sevrî, *Tefsîr-i Sevrî* (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 41.

⁷ Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris Eş-Şâfiî, *Tefsîr-i İmam Şâfiî*, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferran (Suriye: Dâru't-Tedmuriyye, 2006), 1: 185.

⁸ Yahya İbn Sellam - Hind Şelbî, *et-Tesârif li Tefsîri'l-Kur'ân* (Tunus: Eş-Şeriketü't-Tunûsiyye, 1979), 96.

⁹ Ebû Zekerriyya El-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali enNeccar, 1. Bs (Mısır: Daru'l-Mısriyye, ts.), 1: 1., Ebu'l-Hasen Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Hüda Mahmud Kırâa (ys.: Mektebetü'l-Hancı, ts.).

¹⁰ Sehl b. Abdillâh Tüsterî, *Tefsîr-i Tüsterî*, thk. Muhammed Basil Uyun (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423), 15.

başladığı söylenebilir. Daha sonraları besmele, hamdele ve salvele ile esere başlama alışkanlıkları hakkında söz söyleyenler de olmuştur. Meselâ Ebû Mansûr es-Seâlibî (ö.429), *Fıkhü'l-Lüga ve Sirru'l-Arabiyyi*¹¹, Celâleddin es-Suyûtî (ö.911), *el-Muzhir fî Ulûmil-Lüga*¹² isimli eserinde bu ifadelerin çok kullanılması durumunda söyleyişe pratiklik kazandırmak amacıyla kısa söylemlerinin ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Ayrıca adı geçen eserlerde sadece besmele ve hamdele gibi mukaddime ifadelerini değil, konuşma esnasında kolaylık sağlaması için tekrarı çok olan uzun cümlelerin kısaltıldığı durumları da örnekleriyle dile getirmişlerdir.¹³

Besmele, hamdele ve salvelenin mukaddimelerde başlama ifadeleri olması dinî literatürle sınırlı kalmamış, diğer alanlara da sirayet etmiştir. *Osmanlı Kroniklerinde Mukaddime Geleneği (15-17.yyıllar)* isimli çalışmayla, 18 müverrihe ait kroniği mukaddimleri itibariyle inceleyen araştırmacılar, Tarih ilmi ile ilgili eserlerde besmele, hamdele, salvele geleneğinin sistematik olarak sürdürüldüğüne işaret etmişlerdir. "İslami bir gelenek olarak mukaddimelerde görülen besmele, hamdele, salvele ve methiye, telif sebebi, müellifin kendi hakkındaki ifadeleri, dua beklentisi ve okuyucuya hitap konu başlıkları şeklinde bir sıra takip edilmiştir."¹⁴

Mukaddimelerin bir edebî tür olarak ortaya çıkmasında ise Cahız (ö.869) ve Öğrencisi İbn Kuteybe(ö.889)'nin katkısı büyüktür. Mukaddime türünün hicri III. asrın ortalarıyla başlayan olgunlaşma süreci, IV. yüzyılda tamamlanmıştır. Bu aşamada Mukaddime üslûbunu teorik planda destekleyen, yazılı ve sözlü kompozisyonlarda mukaddimelerin nasıl olması gerektiğiyle ilgili olarak görüş bildiren İbnü'l-Mukaffa'(ö.759) ve İbnü'l-Mu'tez (ö.908) gibi belagatçılar da unutmamak gerekir. Bu görüşlerden hareketle şunlar söylenebilir: Mukaddime genel anlamda üç bölümden oluşur. *Hutbetü'l-kitâb* adı verilen başlangıç kısmı, *asıl kısım* ve *bitiş* (hâtime)tir. *Hutbetü'l- Kitâbda besmele, hamdele, salvele* yer alır. Asıl kısma "emmâ ba'd / ve ba'd" şeklindeki bir ibareyle geçilir. Bu ibare çok eski zamanlardan beri konuşma, hutbe, hitabe ve mektupların hamdele ve salvele kısmından asıl konuya geçişte

¹¹ Ebû Mansûr Es-Seâlibî, *Fıkhü'l-Lüga ve Sirru'l-Arabiyyi*, thk. Abdürrezzak El-Mehdî, 1. Bs (ys., 2002), 149.

¹² Celâleddin Es-Suyûtî, *el-Muzhir fî Ulûmil-Lüga ve Envâiha*, thk. Fuad Ali Mansur (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1: 372.

¹³ Meselâ tehlîl için yani *lâ ilâhe illallah* yerine *el-heylele*; *lâ havle velâ kuvvete illâ billah* yerine ise *el-Havkale* ifadesinin kullanıldığına işaret edilir. Bkz. *İslâhu'l-Mantık*, 217.; Ayrıca dua nitelikli bazı söylemler de bu şekilde kısaltılmıştır. Meselâ "*atâ Allahü bekâek*" cümlesi *talbeka*; *edâmellahü 'izeke*, *ed-dem'aze*; *cüiltü fidâke* cümlesi de *el-ce'lefe* şeklinde kısaltılmıştır.

¹⁴ Mehmet Emin Türklü - Emrah İstek, "Osmanlı Kroniklerinde Mukaddime Geleneği", 27 (2017): 956-960.

kullanılagelen bir klişedir.¹⁵ Davud el-Karsî (ö.1756)'nin¹⁶ besmele şerhi işte tam da bu klişenin şerhi tarzındadır. O söz konusu klişe içinde yer alan ibareleri, ibareler içindeki edatları, dil, belâgat ve kelâm nokta-i nazarından ele alıp incelemektedir. İncelenecek nüsha müellife aidiyeti ispatlanmış, müellifin başka besmele tefsirleriyle muhteva yönüyle mukayesesi yapılmış olan¹⁷ İstanbul Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, O.E.573 no'lu, *Risâletü'l-Besmele li'l-Fâdil Dâvud el-Hanefî el-Birgivi* başlıklı Salih Bosnevî'nin 1129 yılında istinsah ettiği nüshadır.

Bu risalenin inceleme konusu olarak seçilmesinde iki önemli sebep vardır. Birincisi muhtevâsını inceleyerek Karsî'nin besmele üzerine yazdığı diğer risâleden farkını ortaya çıkarmak, ikincisi de dolaylı olarak faslû'l- hitab üzerine yapılmış bir tahlil çalışmasından ehlini haberdar etmektir. Ancak bu risâle ile *Besmele Şerhi* isimli diğer risalesinin genel çerçevede farkını, risâlede Birgivî nisbesi kullanılsa da bu nisbeyle Karsî'ye işaret edildiğini izah eden müstakil bir bildiri kaleme aldığımız için bu araştırmada risâlenin muhtevasına yönelik inceleme yapılacaktır.

Besmelede Bâ Harfinin Kelâmî Taallûku

Edatların kelimelere etkileri incelenirken, kelimelerin zâhirinin ifade etmediği birçok anlamın kelimenin bâtınî anlam dünyasında yer alabildiğini hem işâri tefsirlerde hem de dil ve belagat ağırlıklı dirayet tefsirlerinde görebilme imkânı vardır. Lafızların edatlarla iştiğalinden türeyen anlamların bâtınî anlamın bir başka yönünü temsil ettiği düşünülebilir. Bâtınî anlam denilince akla gelen şeyler Bâtınî mezheplerin yorumları ve tasavvufî bakış olsa da müellif Davûd el-Karsî'nin tefsir yaklaşımında kendisini hissettiren, lafzın zâhirinden hareketle dil ve belagat inceliklerine erişme anlamına gelen tafsîlî anlamadır.¹⁸ Onun bu anlam arayışındaki amacın, lafzın zahirinden derûnî

¹⁵ İsmail Durmuş, "Mukaddime", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 20 Şubat 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukaddime#1>.

¹⁶ Davud-ı Karsî'nin hayatı, eserleri tefsir anlayışı için bkz. Tuğrul Tezcan, "Davut el-Hanefi el-Karsî el-Birgivi'nin Besmele Risalesine Dair", *1.Uluslararası İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları kongresi* (Karabük: Karabük Üniversitesi, 2018), 1: 1102-1107.; Tuğrul Tezcan, "Besmele Şerhi ve Risâletü'n-Nuriyye'de Davud Karsî'nin Tefsir Yöntemi", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (2016): 824-848.; Tuğrul Tezcan, *Davud Karsî'nin Besmele Şerhinin (Tahrîrat ve Takrîrat ale'l-Besmele ve'l-Hamdele ve's-Salâti ve's-Selâmi'l-Latîfe) O'nun Tefsir Anlayışı açısından Değerlendirilmesi* (Kars: arti5medya.com, 2017).

¹⁷ Bkz. Tezcan, "Davut el-Hanefi el-Karsî el-Birgivi'nin Besmele Risalesine Dair", 1: 1102-1107.

¹⁸ Davud el Karsî'nin bâtınî anlam olarak ifade ettiği şey, karşılığı tasavvuf olarak bilinen Bâtınî ilmi değil, lafzın zâhirinin imkân verdiği ölçüde dil ve belâgat ilimleri yardımıyla elde edilen faydaları ifade eden tafsîlî ilimdir. Müellif bu tarz bâtınî yaklaşımını Şerhu'l-Besmele risâlesinde kullanmıştır. Bkz. Tezcan, "Besmele Şerhi".

faideleri tesbit etmek olduğu söylenebilir. Besmele tefsirleri bu çerçevede ele alındığında *bismillah* lafzındaki *bâ* harfinin kazandırdığı birçok tafsîlî anlamın ortaya çıktığı görülür. Ayrıca *besmelede* Allah'ın isimlerine ve sıfatlarına da atıflar olduğundan tefsirin içine kelâm ilminin de dahil olması kaçınılmaz olmuştur. Araştırma konumuzun bir kısmını oluşturan besmele şerhinde de benzer bir durumla karşı karşıyayız. Burada, müellif Karsî Besmeledeki *bâ* harfinin belâgat ve hakikat açılarından cümlenin anlamına katkılarına değinmiş, *bâ* harfinin *istiâne* (yardım talebi) ve *hakiki* olmak üzere iki anlamı olduğunu söylemiştir. O, *istiâne*ki amacın fiilin, Allah katında kabul görmesini sağlamak olduğunu, sadece fiili elde etmek için olmadığını belirtmiştir.¹⁹ Bu yaklaşımıyla da fiilleri elde etmenin ancak Allah'ın irade ve kudretiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Zira besmeleye başlayan bir kimse öncelikle Allah'ın ismiyle başlarken ondan yardım talebinde bulunur. Dolayısıyla *bâ* harfinin *istiâne* anlamı açıktır. Ancak ikinci husus, yani *hakikat* anlamı, mezheplerin farklı görüşlerine müncer olmuştur. Bu noktada Ehl-i sünnet mezheplerinden Eşârî ve Mâturîdî'leri zikreden müellif, *bâ* harfinin irâde ve kudret sıfatlarına taallûküne dair görüşlerine yer verir. İsim ve kaynak belirtmeden verdiği muhtasar bilgilerde Eşârî'lerin besmeledeki *bâ* harfinin irade ve kudret sıfatlarına işaret ettiğine dikkat çeker. Çünkü irade onu vucûd (var olması) için tahsis eder. Kudret ise onu var eder, meydana getirir. Mâturîdîlere göre ise, *bâ* harfi irâde, kudret ve tekvîn sıfatlarına taallûk eder. İrâde tahsis eder, kudret yaklaştırır, tekvîn de îcâd'ın başlangıcıdır, onu var eder, meydana getirir.²⁰

Karsî, *innâ e'taynâ* sözünde Allah'ın zât ve sıfatları olmaksızın meydana geliş taallûkun söz konusu olduğunu söyler. Çünkü zat ve sıfatların olması durumunda âlemin kudemi, mâlûlün ilet-i mûcibeden sonra gelmesi veya cevâbın nefyi gibi mahzurlardan birisi ortaya çıkabilir.²¹

Bâ harfinin söz konusu edilen iki kullanımın haricinde de kullanıldığı yerler vardır, ancak müellif, sözü uzatmamak için ayrıntıya girmekten kaçınmıştır.

Belâgat ve Kelâm İlmi Açısından Hamd'in Çağrıştırdıkları

Klişe Besmeleden sonra yer alan *el-hamdü lillâhi* ibaresinin *hamd* kısmına yoğunlaşan Karsî, kelimenin anlam dünyasındaki dört ihtimal üzerinde durur. Ona göre burada *hamd*, ya *hamd*in tümünü ya cins için olanı veya bilinen kâmil *hamdi* ya da lûgat, örf, hakikat ve mecaz olarak bu lafzın anlam

¹⁹ Aladdin Gültekin, "Dâvud-î Karsî'nin Şerhu'l-Avâmili'l-Cedîde Adlı Eseri Bağlamında Arapça dil Öğretim Yöntemi" (Uluslararası Davud-u Karsî Sempozyumu, Kars: arti5medya.com, 2017), 422.

²⁰ Dâvud El-Karsî, *Risâletü'l-Besmele* (ys., ts.), nr. O.E.573, 20b.

²¹ El-Karsî, *Risâletü'l-Besmele*, 20b.

dünyası içinde yer alabilen her kelimeyi kapsar. Bu anlamlardan ilk üç tanesi-*hamdin* tamamı, *hamdin* cins için olanı veya bilinen kâmil *hamd* ya da *hamdin* anlam çatısı altına giren her birisinin câiz olması- cemu'l-iştirak yani hakikat ve mecâzın cem'i ile mümkündür. Fakat Hanefî muhakkiklere göre cem'u'l-iştirak yani hakikat ve mecâzın cem'i caiz değildir. Bu, bir kelimenin bir kullanımda aynı anda hakikat ve mecazı birlikte ifade edemeyeceği anlamına gelir. Bu açıklamaya göre *hamdin* aşağıdaki anlamlardan birisini üstlenmesi gerekir: (El-hamdü kâinün lillahi) *Hamd Allah için olandır*; (kâne'l-hamdü lillahi) *hamd Allah içindir*; (yekünü'l-hamdü lillahi) *hamd Allah için olur*; (liyekün el-hamdü lillahi) *hamd Allah için olsun*. Veya sadece (el-hamdü lillahi) *hamd Allah içindir* ifadesindeki anlamına taallük etmesi gerekir. Bu sayılan *kâinün*, *kâne*, *yekünü*, *liyekün* şeklindeki dört anlam açıktır. Müellif Karsî bu açıklamasıyla *lillahi* ifadesini zarf-ı müstekar olarak gördüğünü ifade etmiş olmaktadır.²² Beşincisi olan *el-hamdü lillahi* ifadesinin anlamı hususunda bazı muhakkikler, kelâmın ifade ettiği anlam kelâmın nazmı hususundaki takdire göre değil, nahvî takdirlerle bağlıdır²³ görüşünü benimsemişlerdir.

El-hamdü lillâhi, ifadesindeki *li* harfinin mahiyeti hakkındaki görüşlere de değinen müellif, cumhurun, bu harfin ihtisas için olduğunu ve kasr manası taşıdığı görüşünü nakleder. Yani hamd yalnızca O'nadır. Bazı muhakkiklerin zannettiği gibi irtibat anlamına gelen ihtisas değildir. Kendisine göre ise, hakikat olarak *li* harfi harici delillerden alınmıştır ve hasrı tashih etmek içindir.²⁴

Mezheplere göre *li* harfine yüklenen fonksiyon ve ifade ettiği anlam aynı düzeyde olmamıştır. Nitekim bu durumu müellif şöyle izah eder:

Hamd'in Allah için olup olmaması ile ilgili mezhep temelli üç görüş vardır. Maturîdî'ler *hamdin* hepsinin Allah için olduğunu savunurlar. Hakikat olarak *hamdin* bazısının câr için olduğu açıktır. Çünkü Allah celî sıfatlarıyla ve cemîl nimetleriyle Hâlık, kul da onu kesp edendir. Eşarî'ler, *hamdin* tamamının hakikat olarak Allah'a, bazısının da mecazen kullara ait olduğunu söylemişlerdir. *Mecazen* kullara ait olmasının sebebi, fiillerinde Allah'a mecbur olmaları, hakikî anlamda fiillerini kesplerinin olmamasıdır. Mutezilî düşünürler ise, hakikaten *hamdlerin* tamamı Allah'a ait değildir. Bazısı hakikî olarak Allah'a bazısı da yine hakikî olarak kullara aittir. Çünkü kullar kendi fiillerinin halikidir.²⁵

²² *Lillah* lafzı içinde mahzûf olarak bulunan bir müteallak mevcuttur. Bu türlü câr mecrur ifadelerine zarf-ı müstekar denir. Bkz. Muhammed Birgivî, *Açıklamalı Avâmîl ve İzhar*, trc. Arif Arıkan (İstanbul: Sağlık Yayınevi, 2016), 156.

²³ El-Karsî, *Risâletü'l-Besmele*, 20b.

²⁴ El-Karsî, *Risâletü'l-Besmele*, 20a.

²⁵ El-Karsî, *Risâletü'l-Besmele*, 20a.

Müellif Karsî, bahsi geçen bu üç mezhebî görüşün ötesinde bazı araştırmacılara göre *lâm* harfinin hamd kelimesine (*el-hamdü*) yani âmiline tesiri bakımından ihtimal hesapları çerçevesinde 42, 48, 60 ihtimal söz konusu olabildiğini söylemiştir. Bu ihtimallerin sebebini: *lâm*'ın istiğrâk, cins, ahd-i hâricî için olabilmesi; *hamd*'in manalarının lügavî, örfî, masdar olabilmesi ya da fâile mebni (etken), mefûle mebni (edilgen) veya masdarla manaya kavuşması veya müşterek takdire göre anlam kazanması olarak açıklamıştır. İşte böylece anlam ihtimali artar. Ancak ona göre her halükârda *el-hamdü* lafzındaki *lâm*, *ihtisâs lâmi* (kasr)dır. İster sıfatın mevsuf ile kasrı, isterse müteallakın müteallak ile kasrı için olsun fark etmez.²⁶ Müellife göre bunun sebebi açıktır. Bu, Allah'ın *i'tâ*, nimet vermesiyle izah edilebilir. Çünkü nimet sebebiyle Allah'a hamd edilir. Müellif burada bir nahiv kuralını hatırlatır, *lâm*'ın kasr ifade etmesi, *lâm*'ın zarf-ı müstakar²⁷ olmasına bağlıdır. Zarf-ı müstekâr ise ancak ahd-i hâricî²⁸ ile caizdir. Yani *el-hamdü lillah* ifadesindeki câr-mecrûrun zarf-ı müstekâr olması *el-hamdü* kelimesinin başında bulunan *el* takısının ahd-i hâricî ifade etmesi, *hamd*'in, nimeti verene yapılan bir hamd türüne işaret etmesine bağlıdır. Çünkü, *lâm* kendisine hamd edilen Allah lafzına geldiğinde (li'l-lâhi) hakikatte *lâm*, ta'lîl (sebep) manasını kazanır. Bu durumda *i'tân*'ın Allah'a takdiri açık hale gelir. *Hamd*'in manası da *hakîkî* olur.²⁹

Dil ve Belâğât Açısından *Salât, Âl ve Ashab*

Salât kelimesinin, Allah'tan gelen *rahmet* olduğunu söyleyen müellif, *es-Salatü* kelimesinin başında bulunan *el* takısının cins ve ahd-i zihnî için kullanılabileceğini ancak kelimenin sonundaki *te* harfinin makamından dolayı *lâm*'ın istiğrak (lafızla ilgili bütün anlamları kapsamak) için olmasının uygun olmadığını belirtir.³⁰ Ayrıca *ve's-salâtü* kelimesinin başındaki *vav* harfinin öncesindeki *hamd* cümlesine atıf olduğunu, iki cümleyi manevi olarak birbirine bağladığını ve cem manasına geldiğini ve bu cem'in de mutlak cem olduğunu söylemiştir. Yani mâtufun, mâtufun aleyh ile birlikte cem'idir.

²⁶ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 20a.

²⁷ Yedi tane Efâl-i Âmme vardır. (İstekarra, vekaa, vecede, sebete, hasale, lâbese, kâne) Hafzedilen müteallak bu yedi fiilden birisi ise, câr ve mecrûra zarf-ı müstekar denir. Birgivî, *Açıklamalı Avâmil ve İzhar*, 157.; Rahmi Yaran, *Arapçada İğrab* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 85.

²⁸ Ahd-i Harici olması ise *el-hamdü* masdar isminin başındaki *el* takısının konuşan ile muhatab arasında bilinen, muayyen bir ferde veya isme taallük etmesidir. Bkz. Ahmet El-Hâzîmî, *Şerhu Elfiyet-i İbn Mâlik* (ys., ts.), blm. 85.

²⁹ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 20a.

³⁰ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 20a.

Aralarında tertip, takip, terâhi, kıran ve şart olmaksızın cem olmaları söz konusudur. Bu *cemde* murat edilenin zat³¹ veya hüküm³² olması fark etmez.³³

Şartın sıhhatinin vav ile atıf olduğunu söyleyen müellif, belâgat ehli arasında mercuh olan iki görüşü ve Zemahşerî'nin (ö.538) konuya getirdiği açılımı şu şekilde nakleder:

Birincisi, iki matuf cümle arasında tam bir münasebetin ve cemi cihetin olması. İkincisi, iki cümle arasında istenmeyen bir mananın vukuuna izin veren kâmil bir inkıtam olmamasıdır. Bu lafzen veya manen ya da sadece manen inşa ve haberin ihtilafı sebebiyle kâmil bir inkıtânın olmamasıdır. Böyle bir atıf cümlesi Sa'd Teftazani'ye göre mutlak iken muhakkik Şerif'e göre mukayyettir ve iraptan mahalli yoktur. Bazı belâgatçılar ise ikinci şartı kabul etmemişlerdir. İnşa cümlesinin haber cümlesine atfını veya tersini mümkün görmüşlerdir. Müellif bu hususta Zemahşerî'nin yukarıdaki iki görüşü bir potada toparlayan bakış açısına da yer vermiştir. Zemahşerî, buradaki atfı bilinmeyen bir atıf olarak değerlendirmiştir. Çünkü bir garaz için sevk edilmiş olan bir cümlenin başka bir garaz için sevk edilmiş olan cümleye atfı söz konusudur. Önemli olan garazlar arasındaki münasebettir. Dolayısıyla cümleler arasındaki münasebetle ilgilenmemektedir. İşte bu tarz bir atıf onun isimlendirmesiyle kıssanın kıssaya atfidir. Zemahşerî'nin konuya yaklaşımı muhakkiklerin çoğu tarafından beğenilmiştir. Onlar iki ayrı kasdın düşünülebileceğini ve geriye kalan kısımların da karinelerine göre takdir edilebileceğini söylemişlerdir.³⁴

Müellif ise, ihbârî cümlelerin ihbârî cümleye atfını hakikî; inşâ cümlesinin inşâ cümlesine atfını da îtibârî olarak nitelendirmiş, hatta inşânın ihbârîye veya ihbârînin inşâîye atfını caiz görmüştür.³⁵

Müellif *el-hamdü lillahi rabbi'l-âlemîn vessalatü...* şeklinde devam eden cümlelerin tahlilini zarf-ı müstekâr üzerinden, bu konuda söylenmiş sözlere değinerek şu şekilde sürdürmüştür:

Salâten kelimesinin âmili (genel anlamlı fiil) mahzuftur. Bu fiil *kâineten*, *kânet*, *tekün*, *litekün* şeklinde olabilir. Hatta *alâ rasûlîna* şeklindeki câr-mecrûr ifadesi, *lirasûlinâ* manasında ve mümin toplum için ihtisasta ziyadeli ifade eder. Çünkü Nebî, insanların tamamını veya insan ve cinlerin kıyamete kadar *resûl*üdür. Alâ ile başlayan ifade sıla cümlesidir. Müteallakı mecrûrudur. Sıla üzerine isti'lâ gibi ziyade bir anlama delalet etmeksizin bulunur. Ancak *li* harf-i cerri makamındadır. Rahmetin yukarıdan geldiği düşüncesine binaen *alâ* harf-i cerri kullanılmıştır.³⁶

Resûl kelimesinin lügavi ve şerî anlamları hakkında bilgi veren müellif, resûlün nebîden farkına kısaca temas etmiş, resûlün tercih ediliş sebebini şu ifadelerle açıklamıştır:

³¹ *Câenî zeydün ve darabenî* şeklindeki atıf vavı ile bağlanmış iki cümlede vurgu zatadır. Çünkü iki eylemi gerçekleştiren aynı kişidir.

³² *Câenî Zeydün ve Amr* şeklindeki cümlede ise istenen şey hükümdür. İki cümlede ortak olan eylemdir. Zeydin ve Amr'ın geldiği konu edinilir.

³³ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 20a.

³⁴ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21b.

³⁵ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21b.

³⁶ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21b.

Resûl lügavî olarak, risâlet kelimesinden türemiştir. Allah'ın emriyle bir kelâmı birisinden diğer birisine nakleden anlamına gelir. Feûl vezninde fâil anlamındadır. Dînî anlamı ise, Allah'ın mahlukata gönderdiği ve ahkâmını tebliğ için görevlendirdiği kimsedir. Kendisi bir kitapla gönderildiği gibi, kitap olmadan da gönderilmiş olabilir. Nebî kelimesiyle eş anlamlıdır. Nebî, en-nebeu kelimesinden türemiş, haber veren anlamındadır. Şer'î olarak ise, Allah'ın mahlukata ahkâmı tebliğ etmek üzere gönderdiği kişidir. Resûl, nebî kelimesinden daha şerefli ve daha hususîdir. Bu sebeple resûl tercih edilmiştir.³⁷

Müellif, resûl kelimesinin tercih edildiğini söylerken, bu tercih meselesinde kelimenin Kur'an-ı Kerim'deki kullanım sıklığının ölçü alındığı kendini hissettirmektedir. Nitekim, resûl ve nebî kelimelerinin Kur'an'daki kullanım sıklığına bakıldığında resûl kelimesinin nebî'den yaklaşık üç kat daha fazla kullanıldığı görülmektedir.³⁸

Müellif, resûl kelimesinden sonra Muhammed isminin zikredilmesi ile alakalı olarak şunları söylemiştir:

Alâ rasûlinâ Muhammed ifadesinde Muhammed isminin zikredilmesi atf-ı beyândır. Muhammed, onun en meşhur isimlerindedir. Burada gelmesinin sebebi de açıklamada ziyadeliği sağlamaktır. Ve onun şerif ismiyle lezzetlenmektir.³⁹

Ayrıca *ve alâ âlihi*, ifadesindeki *âl* sözcüğünü ehl-i beyt veya onun soyundan gelen salihler olarak açıklamış; *âl* lafzının tercih edilme sebebinin de nebî soyundan gelen salih kimseleri şerefleştirmek ve akıl sahiplerini tahsis etmek olduğunu söylemiştir.⁴⁰

Klişenin son kelimesi *ashab* için benzer bir yol izleyen müellif, önce kelimenin kökeni, lügavî ve şer'î anlamları hakkında bilgi vermiş, sonra da sahabe olmanın şartlarıyla alakalı görüşleri nakletmiştir, şöyle ki:

Ashâb kelimesi, sahbün, sahibun ve sâhibun kelimelerinden birisinin çoğulu olabilir. Sahib ise lügavî olarak bir şeye bağlı bir şeyle birlikte olandır. Şerf olarak ise, cumhura göre nebî'yi gören her mümine veya nebinin kendisini gördüğü kimseye denir. Bazı düşünürler, sohbet ve mülâzemeti gerekli görürken bazıları ise uzunca bir zaman geçirmeyi veya nebiden rivayette bulunmayı anlarlar.⁴¹

³⁷ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21b.

³⁸ Resûl kelimesinin geçtiği yerler Nebî kelimesinin geçtiği yerlere göre yaklaşık üç kat daha fazladır. Bu sebeple daha az olan üzerinden bir tespit yapmaya çalıştık. Şöyle ki: Yâ eyyühe'n-Nebî şeklindeki Hz. Peygambere hitap cümlelerine ve başında marifelik alameti olan ve Hz. Peygamberi işaret eden en-Nebî kelimelerine yönelik basit taramamız neticesinde bu kelimenin otuz bir kez geçtiğini gördük. Haliyle Rasûl kelimesinin geçtiği yer sayısı yüzlü rakamları bulmaktadır. Bu durum ise Rasûl kelimesinin tercih edildiğini göstermektedir. Bkz. Al-i İmran 3/21, 68; Maide 5/44; Enfal 8/64,65,70; Araf 7/157,158; Tevbe 9/61,117,73; Ahzab 33/1,6,13,28,30,32,38,40,53,56,65,59; Talak 65/1; Tahrir 66/1,3,8,9; Hucurat 49/2; Mümtehine 60/12.

³⁹ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21b.

⁴⁰ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21b.

⁴¹ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21b.

Bir Faslu'l-Hitâp Olan *Ve / Emmâ Ba'dü* Edatının Çağrıştırdıkları

*Konuşmayı sonlandırmak*⁴² şeklinde kısa bir tanımla ifade edilebilecek olan Faslu'l-hitap, Kur'ân-ı Kerîm'in kullandığı bir terkip olması bakımından müfessirlerin dikkatini çekmiştir. Nitekim Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî (ö.370) *Tehzîbü'l-Lüga* isimli eserinde müfessirlerin *faslu'l-hitâb* ter kibini delille ya da yeminle hüküm vermek; hak ile batılın arasını ayırmak, hükümle zıddının arasını temyiz etmek olarak açıkladığını nakleder.⁴³

Kur'an'da Dâvud (as.)'a *faslu'l-hitâb* verildiği ifade edilse de⁴⁴ sadece bir yerde zikredilen *faslu'l-hitâb* ter kibinin ne gibi manalar taşıdığı konusunda ihtilaf edilmiştir. İbn Abbas, bu ter kibi *beyânü'l-keâm* olarak açıklamış, İbn Mes'ûd ve Hasan el-Basrî, *hüküm verirken nazar ve hüküm ilmîne sahip olmak* şeklinde yorumlamışlardır. Çünkü hatib bu sayede insanlar arasında hüküm verir ken duraksamaz. Hz. Ali, *faslu'l-hitâbı, iddia edilen şeyin delilidir, çünkü yemin iddia edene gerekir* diyerek tarif etmiştir.⁴⁵ Öte yandan bu ifadeyi belâgatçılar gibi *emmâ ba'dü* olarak ifade edip, ilk kullanan kimsenin Davud (as.) olduğunu iddia eden de olmuştur.⁴⁶ *Faslu'l-hitâbın emmâ ba'd* manasına geldiğini belirtip mahiyeti hakkında da detaylı bilgi veren es- Sûlî (ö.946), bu kalıbın ancak Allah'a hamddan veya duadan ya da *min fülânin ilâ fülân* ifadesinden sonra önceki hitap ile sonraki hitabın arasını ayırmak için kullanıldığını belirtir. Es-Sûlî, açıklamasını, Sâbık el-Berberî'nin Ömer b. Abdülaziz için söylediği söze dikkat çekerek şöyle sürdürür:

Katından sûreler indirilenin ismiyle elhamdüllahi emmâ ba'd,
Ey Ömer şayet getirdiğin ve geride bıraktığından râzıysan,
Temkinli ol! Temkinli olmak fayda verebilir...

⁴² Tefvik Rüştü Topuzoğlu, "Faslü'l-Hitâb", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV İslam Araştırmaları Merkezi), erişim: 17 Şubat 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/faslul-hitab>. <https://islamansiklopedisi.org.tr/faslul-hitab>, Erişim tarihi: 17.02.2019

⁴³ Ebû Mansûr, *Tehzîbü'l-Lüga*, thk. Muhammed İvaz Mu'rib (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsî'l-Arabiyyi, 2001), 7: 112.

⁴⁴ "Ona hikmeti ve *faslu'l-hitâbı* vererek onun otoritesini kuvvetlendirdik." Sâd 38/20.

⁴⁵ Şihâbüddin En-Nevîrî, *Nihâyetü'l-Erb fi fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423), böl. 56.

⁴⁶ Ebû İshak Burhaneddin Muhammed Vatvât, *Gureru'l-Hasâisi'l-Vâdiha*, 1. Bs (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008), 196.; Ebûbekir Muhammed b. Yahya Es-Sûlî, *Edebü'l-Küttâb*, thk. Muhammed b. Behcet el-Esrî (Mısır: Matbaatü's-Selefiyye, 1341), 36-37.

Ona göre bu sözde dikkat edilmesi gereken şey emmâ ba'dü'den sonra gelen cümledir.⁴⁷ Es-Sûlî'nin verdiği bir başka örnek ise Hz. Peygamber'in yazdırdığı bir mektupta mevcuttur. Esed oğullarına yönelik yazılmış bir mektupta *Bismillahirrahmanirrahim, Allah'ın Rasûlü Muhammed'den Esedoğullarına selâmün aleyküm. Ben kendisinden başka ilah olmayan Allah'ı size övüyorum, emmâ ba'd, Tay muntıkasındaki sulara ve onların topraklarına yerleşmeyiniz. Çünkü onlar size helâl değildir.*⁴⁸

Es-Sûlî, emmâ ba'dü ifadesinin mahiyeti hakkında da açıklayıcı bilgiler verir. Ona göre bir kâtip *Bismillahirrahmanirrahim emmâ ba'dü fe kad kâne kezâ ve kezâ,* diye yazdığında bunun manası *Bismillah lafzımızdan sonrasına gelince şöyle şöyle oldu* demektir. Bu cümlede anlatılan önemli olay ancak *emmâ ba'dü'den* sonra gelebilir. Sonrasında ise *fâ* harfi gelmelidir. Çünkü *emmâ, fâ* üzerinde, *fâ'nın* iktisası ve iktisâbı hariç amel etmez. *Fâ* harfi sözün bir kısmını diğer kısmına bağlar. Cümleler arasında zamansal bir boşluk oluşturmadan, aralarında ayrılık meydana getirilmeden bağlayıcılık işlevi görür. Emmâ edâtı fasıla olduğunda ise *fâ* ile getirilir ki söz evveline döndürülebilsin, bağlanabilsin.⁴⁹

Faslu'l-hitâb'a dair görüşleri böyle naklettikten sonra müellif kendi düşüncesini de açıklar. *Ve ba'dü* ifadesinin önce nahiv yönünden incelendiği duruma göre zaman ve mekân zarfı olan *ba'dü* ve atıf vâv'ıyla yani *ve ba'dü* ifadesiyle *şunu söyleyeceğim veya yazacağım* kastedilmiş olur. Veya bu ibâre daha önce söylenmiş olan bir sözün cevabı olarak istînâfiyye-i beyâniyyedir. Yani açıklayıcı cümle başlangıcıdır. Ya da fazladan bir başlama ifadesidir. Ayrıca *emmâ'dan* bedel olduğu da düşünülebilir.⁵⁰

Ba'dü kelimesinin mahiyetine kelâmî düzlemden bakıldığında ise, belirsiz mekânda hakikat, belirsiz zamanda da mecaz ifade eder. Çünkü mekânın sözcük anlamı hakîkî anlamda, *cismi yok olmaktan koruyan şeydir*. Mütakellimin alimlerin ıstılahında ise *ba'dü* cismin gerçek ve zan olarak meşgul ettiği düşüncedir.⁵¹ Zamana gelince sözlük anlamı vakit iken, mütakellimin ıstılahında kendisiyle, yeni ve mevcut bir işin takdir edildiği aklî bir iştir. Mekân öncelikle cisim için bir zarf, sonra da cisimle ve vasıtayla gerçekleşen olay için zarftır. Eğer *ba'dü*ya zaman anlamı verilirse o takdirde bunun tersi olur. Yani önce olay, sonra da cisim için zarf olur. Meselâ *dün ben...* cümlesi ancak bir olay zikredilirse anlam ifade eder. Yani *dün ben kitabı yazdım* şeklinde. Dolayısıyla *ba'dü* ile zâtî zarf kastedilirse, ki ilk akla gelen budur, o

⁴⁷ Es-Sûlî, *Edebü'l-Küttâb*, 37.

⁴⁸ Es-Sûlî, *Edebü'l-Küttâb*, 37.

⁴⁹ Es-Sûlî, *Edebü'l-Küttâb*, 37-38. s.37-38

⁵⁰ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21b.

⁵¹ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21b.

zaman *belirsiz zamanda mecaz anlamını ifade eder*. Eğer *ba'dü* ile tebeiyye yani bizzat cisim değil de olay veya daha genel bir şey kastedilirse *ba'dü* o takdirde belirsiz mekânda hakikat ifade eder.⁵²

Müellif, *ba'dü* zarfının belâgat ehli tarafından *faslu'l-hitâp* olarak isimlendirildiğini söyler. Çünkü onlar genellikle tebeî olandan zatî maksada geçmek istediklerinde bu edatı kullanırlar. Yani besmele, hamdele, salvele vd. *tebeîdir*. Yani kastettiği şeyi açıklamaya başlamadan önceki istiânedir. Ve *ba'düden* sonra ise esas gayeye yönelik açıklamalara geçilir. Burada tebeiyye konumunda olan besmele ve diğerleri ile başlamanın faydaları söz konusudur. Söze başlama esnasında bu lafızların zikri ve fikri ile teberrükü çoğaltmak, tenbih ve eğer *emmâdan* bedel ise tekid ve tafsîli kastetmek zikredilen faydalardan bazılarıdır.⁵³

Emmâ'dan sonra başlayan *fe hâzihî* ifadesinin tahlilini de yapan müellif, ilk dörttekilerin⁵⁴ başlarında bulunan *fâ'nın zâit*, beşincisinde (*ve ba'dü* deki) ise cevâbiyye olduğunu söyler.⁵⁵ Fakat burada zikredilen ilk dördün ne olduğunu açıklamaz. Beşincisi ile ilgili tutum da aynı şekildedir. Bu sayılanların hamdeleden sonra salvele ve selâm ifadelerinin başlarına gelen *vâvlar* olması muhtemel olmakla birlikte, metinde *fâ* harfinden bahsediliyor olması da bu ihtimali zayıflatmaktadır. Müellif başlarında *fâ* harfi bulunan ve *fe hâzihî* den sonra zikredilmiş olan kelimelerin -zihinde tertip edilmiş toplanmış kelimeler- aslında tevehhümen oluştuklarını, anlam, anlamlar, lafızlar ve nakışlardan (lafzî incelikler, güzellikler) kaynaklanan gerçekler değil düşünce/zan olarak var olduklarını, bunların iki veya üç lafızdan ibaret olmadıklarını da ifade eder. Bu durumda bu zihinsel olguların yedi ihtimali olduğunu eş-Şerif el-Muhakkık'ın ilgili eserinde "Esmâi'l-Kütüb ve Eczâüha"⁵⁶ başlığıyla

⁵² El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21a.

⁵³ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21a. ; Davud-ı Karsî'nin Şerhu'l-Besmele isimli risâlesinde *ve ba'dü* ifadesinin hangi amaçla kullanıldığı hakkında bazı dil ve belagat alimlerinin görüşlerine yer verilmiştir. Fakat *ve ba'dü / emmâ ba'dü* faslu'l- hitâbinden sonra gelen *fâ* harfiyle ilgili ihtimal hesaplarından bahsedilmemiştir. Bkz. İsmail Şan, *Dâvûd-ı Karsî'nin Şerhu'l-Besmele Ve Er-Risâletü'n-Nûriyye Adlı Eserlerinin Tahkik Ve Tahlili* (Y.Lisans, Kafkas Üniversitesi, 2018), 25.

⁵⁴ Müellif Karsî bu dört tanenin hangileri olduğunu açıklayıcı bir ifade kullanmamaktadır. Ancak bunların hamdele, salvele, salât ve selâm ifadesinin başlarında bulunan atıf vavı olması kuvvetle muhtemeldir. (el-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn *ve's-Salâtü ve's-Selâmü* alâ Rasûlîna Muhammed'in *ve* alâ âlihi *ve* Ashâbihi *ecmaîn ve* *ba'dü*)

⁵⁵ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21a.

⁵⁶ Şerif el-Cürçânî olduğunu düşündüğümüz bu zatın, dil ve belagat ile ilgili eserlerinde böyle bir başlık ve açıklamaya rastlamadık. Sadece, Emmâ'nın tafsil için geldiğinden cevabının mutlaka *fâ* harfiyle başlayacağından muhtasar olarak bahsettiği müşahede edilmiştir. Seyyid Mir Şerif El-Cürçânî, *Nahvü Mir (Mebâdiü Kavâidi'l-Lügati'l-Arabiyyi)*, trc. Hamid Hüseyin, 1. Bs (ys.: Mektebetü Faysal, 1987), 37.

zikrettiğini nakletmiştir. Müellif, ayrıca Ebu'l-Feth'in *Haşiyetü't-Tehzîb* isimli eserinde, idrâkü'l-meânî ve melekenin de bu hesaba dahil edilmesi durumunda ihtimal sayısının daha da artacağını belirttiğini nakleder. Ebu'l-Feth, idrakâtın tekrarıyla otuz bir ihtimal oluştuğunu, buna idrâk eklenirse, başka sekiz ihtimal daha oluşacağını, melekenin eklenmesiyle ise altı ihtimalin yine bu sonuca ilave edilebileceğini belirtmiştir.⁵⁷ Müellif bu tür mecazî anlatıların istiare-i musarraha⁵⁸ yoluyla her türlü takdir için kullanılabileceğini belirtir. İşaret ve nükteler mecaza yöneldiğinde anlamları gözle görülürcesine hakikat ifade etse bile bu türlü mecazi ifadelerin sağladığı ihtimaller akılla bilinir, ancak görülmezler.⁵⁹

Müellif, *emmâ ba'dü* hitabının *tenbih* için olmasının anlamını, kâmil bir metnin oluşmasını sağlayan düzgün, güzel, lafzî tertibi elde etmek; işitene tam anlama imkânı veren akl edilebilir (ma'kul) lafızlarla metnin ifade edilmesini sağlamak şeklinde açıklar. Zaten ma'kul denildiğinde düşüncenin gözle görünürcesine ifade edilmesi anlaşılır.⁶⁰ Müellif ayrıca *emmâ ba'dü* lafzından daha kapsamlı olan *i'lem*, *ikra fefhem* şeklindeki *tenbih* ifadelerinin belâgat ehlinin üslûbunda yer aldığını belirtmiş, bu ifade biçimlerinin amacının da *emmâ ba'dü* de olduğu gibi büyük işlerin ortaya çıkarılması ve önemini vurgulamaya yönelik olduğunu açıklamıştır.⁶¹

Sonuç

Besmele, hamdele ve salvele geleneği hicri III. asrın sonlarına dayanan, dînî, ilmî ve edebî metinlerin mukaddimelerinde Allah'a istiâne, onun ismiyle işe başlama, Ona hamd etme, O'nun Resûlüne salât ve selâm getirme şeklinde icra edilen bir edebî ritüeldir. Hamdele, salvele tarzı kısaltmaların kullanılması ile ilgili ilk bilgilere İbn Sikkî't'in (ö.858) *Islâhu'l-Mantık* isimli eserinde karşılaşmış olsak da ilk uygulamasının Tüsterî (ö.896) Tefsîrî'nin mukaddimesi sayılabilecek "Hutbetü'l-Kitab" bölümü olduğu söylenebilir. Zaman içinde dil ve belâgat âlimlerinden Câhız (ö.869) ve öğrencisi İbn Kuteybe (ö.889), bunlara ilaveten İbn Mukaffâ (ö.759) ve İbnü'l-Mu'tez(ö.908)'in katkılarıyla mukaddime türü eserlerin olgunlaşmasının büyük ölçüde sağlandığı bilinir.

⁵⁷ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21a.

⁵⁸ Türkçemizde *açık istiare* diye isimlendirilen bu kaide, içinde sadece müşebbehun bih (kendisine benzetilen) yer alan teşbihler için kullanılır. Bkz. Hikmet Akdemir, *Belâgat* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016), 223.

⁵⁹ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21a.

⁶⁰ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21a.

⁶¹ El-Karsî, *Risâletü'l- Besmele*, 21a.

Mukaddimelerde besmele, hamdele ve salveleden oluşan Hutbetü'l-Kitab bölümü giriş kısmını; dinî, edebî ya da ilmî metnin yer aldığı bölüm de asıl kısmı oluşturur. Asıl kısma *emmâ ba'dü / ve ba'dü* ile geçilir, ardından da üçüncü kısım olan hatime ile bitirilir. Osmanlı dönemi dinî, ilmî ve edebî literatürde de bu klişe geleneğinin sürdürüldüğü görülmüştür. Aynı geleneğin Osmanlı dönemi halkalarından birisi olan Dâvud el-Karsî'nin de bu geleneğe uygun davrandığı görülmüştür. Karsî eserlerinde mukaddime usul ve tertibine dikkat etmiştir.

İncelemiş olduğumuz besmele şerhinde ise Davud-ı Karsî bir geleneğin parçası olan *besmele-hamdele-salvele emmâ ba'dü* ibtida cümlesini şerhetme yoluna gitmiştir. Bu klişenin bileşenleri olan lafızları dil-belâgat, nahiv ve kelâm ilmi açılarından açıklamaya çalışmıştır. Davud-ı Karsî'nin tefsir nitelikli eserleri üzerine yaptığımız çalışmalar neticesinde vardığımız sonucu şöyle bir cümle ile özetlememiz mümkündür: Onun amacı lafzın zahirinden dil-belâgat ve nahiv ilminin verilerini kullanarak tafsîlî anlamlara ulaşmaktır. Bu çabası zannımızca araştırmacıların lafızların zahirinden elde ettikleri faydaları yeterli görmemesinden ya da ehil olmayan kimselerin ürettiği batınî yorumların bir tür yansıması olan hurafe ile mücadele amacıyla batınî anlamaya alternatif, tafsîlî anlama imkanını gözler önüne sermeye çalışmaktan kaynaklanmaktadır. Manevî hocası Mehmet Birgivi (ö.1573)'nin de bu meyanda bir kaygısının olduğu bilinmektedir.

Özetle ifade edilecek olursa bu eser çerçevesinde Dâvud el-Karsî, *bâ* harfinin anlamları üzerinde durmuş, *bâ* harfinin öne çıkan mecazî ve hakikî anlamlarını açıklamış, hakikî anlamın mezhebî tasavvurlarla şekillendiğini göstermiştir. Hamdelerin önemli lafzı olan el-Hamdü'nün hakikat, mecaz, örf, cins ve kâmil hamd türünden anlam ihtimallerine değinmiştir. El-Hamdü lillah ifadesindeki *li* harfinin mahiyeti ve âmiline tesiri bakımından ihtimal hesaplarından söz etmiştir. Şerhe konu olan klişe ifade içindeki kelimeleri birbirine bağlayan vav harfinin mahiyeti üzerinde durmuş, resul-nebi, âl-ehl-i beyt, arasındaki nüanslara değinmiş, klişe içindeki kelimelerin kökenleri hakkında bilgi vermiştir. Bir faslu'l-hitab olan *emmâ/ve ba'dü* hakkında söylenenleri nakletmiş, zaman ve mekân anlamları üzerinde durmuştur. Belâgat ehlinin *emmâ ba'düyü* tebeî ile kastedilenden zat ile kastedilene geçmek şeklinde anladığından bahsetmiş, tebeî ile yani *besmele – hamdele – salvele* ile başlamanın faydalarına değinmiştir. Son olarak da *emmâ/ve ba'dü* ifadesinin cevabı olan *fehâzihî* lafzını tahlil etmiş, lafzın başındaki *fe* harfinin zait mi yoksa cevabiye mi olduğunu açıklamıştır. Ayrıca *Emmâ ba'dü*nün bir tenbih ifadesi olmasına yönelik faydalardan bahsetmiştir.

Bu risâle ile ilgili çalışma iki şeyin belirgin hale gelmesine katkı sağladığı söylenebilir. Birincisi, Karsî'nin bir başka risalesi olan *Besmele Risalesinden* farkı -bu risâle ile ilgili çalışmalarımız olduğu için iki risale arasındaki farka değinmeyi, hatta müellif Karsî'nin hayatı hakkında bilgi vermeyi zait gördüm- ikincisi de *besmele-hamdele-salvele ve faslü'l-hitabın* tahliline edebî, gramatik ve de kelâmî açılardan bir bütünlük içinde yer verilmiş olmasıdır.

Kaynakça / Reference

- Ahfeş, Ebu'l-Hasen. *Meâni'l-Kur'ân*. Thk. Hüda Mahmud Kırâa. ys.: Mektebetü'l-Hancı, ts.
- Akdemir, Hikmet. *Belâgat*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016.
- Birgivî, Muhammed. *Açıklamalı Avâmil ve İzhar*. Trc. Arif Arıkan. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2016.
- Durmuş, İsmail. "Mukaddime". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 20 Şubat 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukaddime#1>.
- Ebû Mansûr. *Tehzîbü'l-Lüga*. Thk. Muhammed İvaz Mu'rib. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 2001.
- El-Cürcânî, Seyyid Mir Şerîf. *Nahvü Mir (Mebâdiü Kavâidi'l-Lügati'l-Arabiyyi)*. Trc. Hamid Hüseyin. 1. Bs. ys.: Mektebetü Faysal, 1987.
- El-Ferrâ, Ebû Zekerîyya. *Meâni'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ali enNeccar. 1. Bs. Mısır: Daru'l-Mısırye, ts.
- El-Hâzimî, Ahmet. *Şerhu Elfiyet-i İbn Mâlik*. ys., ts.
- El-Karsî, Dâvud. *Risâletü'l-Besmele*. ys., ts. O.E.573.
- En-Nevîrî, Şihâbüddin. *Nihâyetü'l-Erb fî fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423.
- Es-Seâlibî, Ebû Mansûr. *Fıkhü'l-Lüga ve Sirru'l-Arabiyyi*. Thk. Abdürrezzak El-Mehdî. 1. Bs. ys., 2002.
- Es-Sevrî, Süfyân. *Tefsîr-i Sevrî*. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Es-Sûlî, Ebûbekir Muhammed b. Yahya. *Edebü'l-Küttâb*. Thk. Muhammed b. Behcet el-Esrî. Mısır: Matbaatü's-Selefiyye, 1341.
- Es-Suyûtî, Celâleddin. *el-Muzhir fî Ulûmil-Lüga ve Envâiha*. Thk. Fuad Ali Mansur. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Eş-Şâfiî, Ebu Abdillah Muhammed b. İdris. *Tefsîr-i İmam Şâfiî*. Thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferran. Suriye: Dâru't-Tedmuriyye, 2006.
- Gültekin, Aladdin. "Dâvud-î Karsî'nin Şerhu'l-Avâmil'i'l-Cedîde Adlı Eseri Bağlamında Arapça dil Öğretim Yöntemi". 420-426. Kars: arti5medya.com, 2017.
- İbn Sellam, Yahya - Şelbî, Hind. *et-Tesârîf li Tefsîri'l-Kur'ân*. Tunus: Eş-Şeriketü't-Tunûsiyye, 1979.
- İbn Sikkît. *Islâhu'l-Mantık*. Thk. Muhammed Mu'rib. Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 2002.
- İbn Süleyman, Mukâtil. *Tefsîr-i Mukâtil*. Thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâs, 1423.

- Durmuş, İsmail. "Mukaddime". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 17 Şubat 2019.
"Mukaddime". <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukaddime#1>.
- Müccâhid, Ebu'l-Haccâc. *Tefsîr-i Müccâhid*. Thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl.
Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hâdise, 1410.
- Şan, İsmail. *Dâvûd-ı Karsî'nin Şerhu'l-Besmele Ve Er-Risâletü'n-Nûriyye Adlı Eserlerinin Tahkik Ve Tahlili*. Y.Lisans, Kafkas Üniversitesi, 2018.
- Tezcan, Tuğrul. "Besmele Şerhi ve Risâletü'n-Nuriyye'de Davud Karsî'nin Tefsir Yöntemi". *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/4 (2016): 824-848.
- Tezcan, Tuğrul. *Davud Karsî'nin Besmele Şerhinin (Tahrîrat ve Takrîrat ale'l-Besmele ve'l-Hamdele ve's-Salâti ve's-Selâmi'l-Latîfe) O'nun Tefsir Anlayışı açısından Değerlendirilmesi*. Kars: arti5medya.com, 2017.
- Tezcan, Tuğrul. "Davut el-Hanefi el-Karsî el-Birgivî'nin Besmele Risalesine Dair". *1.Uluslararası İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları kongresi*. 1: 1102-1107.
Karabük: Karabük Üniversitesi, 2018.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Faslü'l-Hitâb". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi. Erişim: 17 Şubat 2019.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/faslul-hitab>.
- Türklü, Mehmet Emin - İstek, Emrah. "Osmanlı Kroniklerinde Mukaddime Geleneği". 27 (2017).
- Tüsterî, Sehl b. Abdillah. *Tefsîr-i Tüsterî*. Thk. Muhammed Basil Uyun. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423.
- Vatvât, Ebû İshak Burhaneddin Muhammed. *Gureru'l-Hasâisi'l-Vâdiha*. 1. Bs. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Yaran, Rahmi. *Arapçada İğrab*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.

